

Elbek BOTIROV,
O‘zbekiston Milliy universiteti katta o‘qituvchisi
E-mail: elbekalisherovich91@gmail.com
Tel: +998 99 794 69 46

O‘zbek tili va adabiyoti universiteti dotsenti v.b., t.f.f.d (PhD), N.Rahimov taqrizi asosida

TURKISTON ASSR BOJXONA FAOLIYATIDA KONTRABANDA: MUAMMOLAR VA UNGA QARSHI KURASH CHORALARI

Annotatsiya

Turkiston o‘lkasida sovet hokimiyati o‘rnatilgach, mavjud siyosiy ahvolni tarangligi, hukumatning moliyaviy jihatdan tang ahvoli, markazlashgan bojxona tizimida nazoratni o‘z vaqtida tashkil qila olmaganligi, chegara postlarini qoniqarsiz ahvoli, soqchi va bojxona xizmatchilarga maoshlari oylab davomida berilmasliklari davlatlar o‘rtasida noqonuniy tovarlar aylanmasi – kontrabandani rivojiga turtki bo‘ldi. Mazkur maqolada kontrabanda tushunchasiga izoh, noqonuniy tovarlar aylanmasi, unga qarshi kurash choralari, qonunchilik va jinoiy javobgarlik kabi dolzarb ma‘lumotlar tahlili keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Turkiston ASSR, kontrabanda, boj tariflari, noqonuniy mahsulotlar aylanmasi, kurash choralari, qonunchilik, jinoiy javobgarlik.

КОНТРАБАНДА В ТАМОЖЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТУРКЕСТАНСКОЙ АССР: ПРОБЛЕМЫ И МЕРЫ БОРЬБЫ С НЕЙ

Аннотация

После установления Советской власти в Туркестане напряженность сложившейся политической обстановки, финансовое положение правительства, неспособность вовремя организовать контроль в централизованной таможенной системе, неудовлетворительное состояние пограничных застав, неуплата пошлин зарплатам охранникам и таможенникам за месяцы стимулировали развитие оборота нелегальных товаров между странами – контрабанды. В данной статье дается объяснение понятия контрабанда, анализ современной информации, такой как оборот нелегальных товаров, меры борьбы с ним, законодательство и уголовная ответственность.

Ключевые слова: Туркестанская АССР, контрабанда, таможенные тарифы, оборот нелегальной товаров, меры противодействия, законодательство, уголовная ответственность.

SMUGGLING IN CUSTOMS ACTIVITIES OF THE TURKESTAN ASSR: PROBLEMS AND MEASURES TO COMBAT IT

Annotation

After the establishment of Soviet power in Turkestan, the tension of the current political situation, the financial situation of the government, the inability to timely organize control in the centralized customs system, the unsatisfactory condition of border outposts, and non-payment of duties to the salaries of guards and customs officers over the months stimulated the development of the circulation of illegal goods between countries - smuggling. This article provides an explanation of the concept of smuggling, analysis of modern information, such as the trafficking of illegal goods, measures to combat it, legislation and criminal liability.

Key words: Turkestan Autonomous Soviet Socialist Republic, smuggling, customs tariffs, circulation of illegal product s, countermeasures, legislation, criminal liability.

Kirish. Xalqaro savdoning keskin rivojlanishi hamda kontrabanda predmetlari ruyhatining kengayishi natijasida XIX-XX asr boshlarida ko‘pgina davlatlar o‘zlarining bojxona sohasidagi qonunchiliklarida kontrabanda uchun qa‘tiy ma‘muriy va jinoiy jazo choralari mustahkamlab quydilar. 1909 yil 26 fevralda “Dengiz urushi” to‘g‘risidagi Xalqaro deklaratsiyada birinchi marotaba “kontrabanda” so‘zi ishlatildi. Ushbu deklaratsiyaga muvofiq urushayotgan tomonlar g‘anim tomondan harbiy maqsadlarda foydalanish mumkin bo‘lgan tovarlarni taqib qayitib kiritildi va xarbiy kontrabandaga taaluqli ashyo va predmetlar ro‘yhati keltirildi[1]. Oktabr inqilobdan keyingi dastlabki yillarda Turkiston ASSR hududida, butun sovet Ittifoqida kuzatilganidek, mamlakatda moliyaviy resurslar qisqarganligi, budjet taqchilligi, mablag‘larning yetishmasligi, ishlab chiqarish kuchlarining yo‘lga quyilmagani, ocharchilik va oziq-ovqatga bo‘lgan talabning oshishi chegaradosh davlatlardan olib kiriladigan mahsulotlarga yuqori boj tariflari, chegaralarni uzunligi va qo‘riqlash imkoniyati cheklangani kontrabandani kengayishiga xizmat qildi. Shuningdek, siyosiy jarayonlar davrida uzilib qolgan tashqi savdo aloqalarni tiklashga kam harakat qilingani va qo‘shni mamlakatlar bilan tashqi savdo masalalarida turli kelishmovchiliklar muqobil savdo yuritishni cheklab quyishiga va kontrabanda rivojiga sabab bo‘ldi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bojxona tizimida qonun hujjatlarni buzganlik, kontrabanda, uning turlari, unga qarshi kurash choralari, qonunchilik, kontrabandani ijtimoiy mohiyati masalalar siyosiy, huquqiy va iqtisodiy jihatdan yoritib berish ishlari ilmiy doirada zamonaviy tadqiqotlarda[2] hamda tarixiylik jihatidan ochib berilgan ilmiy tadqiqotlar[3] oz miqdorni tashkil qilmoqda. Turkiston ASSR bojxona ishi tarixiga doir asosiy manbalar bojxona ishiga oid hujjatlar bo‘lib, hozirgi kunda O‘zbekiston Milliy arxivida R-330-fondga saqlanib kelmoqda. Fond yig‘majildlari tarkibiy qismida[4] ish yuritish hujjatlari bilan birga kontrabanda va uning turlari, noqonuniy import-eksport tovarlar aylanmasi, bojxona xodimlarini kontrabandaga qarshi kurash choralari, bojxona qonunchiligi va Xalq sudlari hukmlari aks etgan ko‘plab hujjatlar mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy izlanishlarda tadqiqot metodologiyasi juda muhim o‘rni bor. Mavzu doirasida manbalar va adabiyotlarni qiyosiy tahlil usulida yoritish ishning konseptual asosi bo‘lib xizmat qiladi. Turkiston ASSR bojxona ishi faoliyatida kontrabanda masalalari muhim ahamiyatga ega bo‘lib, o‘rganilayotgan davr iqtisodiy-ijtimoiy ahvolini kliometrik tahlil qilish imkonini beradi. Iqtisodiy tahlil tarixni obyektiv va holis yondoshishga xizmat qiladi. Mavzuni yoritishda tarixiy tadqiqotlar olib borishning tizimli, qiyosiy va muammoviy-xronologik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Kontrabandaga Chor Rossiyasi davrida davlat moliya manfaatlariga zid ish sifatida[5] qaralgan bo‘lsa, sovet davrida unga birinchi marotaba izoh berildi. Hususan, 1917 yil 29 dekabrda (yangi kalendardagi (yangi kalendardagi bo‘yicha 1918 yil 11 yanvar) RSFSR XKsning “Tovarlarini import va eksport qilishga ruxsat berish tartibi to‘g‘risida”gi dekretida “Savdo va sanoat

xalq komissarligi tashqi savdo bo'limining ruqsatsiz tovarlarni olib kirish va eksport qilish, bojxonalardan noqonuniy o'tkazish" kontrabanda sifatida tavsiflangani, 1922-yil 1-sentabrda "Bojxona muhofazasi to'g'risida"gi dekretida "bojxona to'lovlarini to'lamaslik maqsadida olib kirilgan yoki olib chiqilgan, shuningdek tovarlar va buyuklarni bojxona nazoratidan yashirgan holda bojxona orqali olib kirish yoki olib chiqish" kontrabanda sifatida malakalangan, SSSR MIQning 1924 yil 12 dekabrda "Bojxona to'g'risida"gi Nizomida "bojxona idoralaridan tashqari yoki ular orqali, bojxona nazoratidan yashirgan holda mahsulotlarni, qimmatbaho buyumlarni, mol-mulkni va barcha turdagi narsalarni davlat chegarasi orqali ruqsatsiz olib o'tish" kontrabanda deb e'tirof etilgan va javobgarlikka asos bo'lgan[6].

1917 yil 29 dekabrda Dekret tovar-mahsulotlarni import-eksport tartibini belgilab beruvchi birinchi hukumat hujjati bo'ldi. Hujjatlarda ma'lumot berilishicha, 1919 yil RSFSR XKS tomonidan "Tashqi savdo aloqalari monopoliyasini o'rnatish" haqidagi qarori qabul qilinib, unga ko'ra, xorijiy davlatlar va ularning korxonalari bilan tashqi savdo aloqalarini Tashqi savdo xalq komissarligining vakolatli organlar olib borilishi belgilanadi[7]. Davlat monopoliyasi o'rnatilgan oziq-ovqat mahsulotlarini (paxta va paxta mahsulotlari, teri, jun, ipak qurti, tamaki, non va bug'doy, choy) olib kirish va chorva mollarni qo'shni davlatlarga olib chiqib ketish kontrabandasi sezilarli darajada o'sib bordi[8]. Natijada, respublikada ommaviy kontrabandani yanada avj olishiga va bojxona tizimida ish hajmining oshishiga olib keldi.

Turkiston o'lkasiga chegara punktlaridan eng ko'p o'tkazilgan kontrabanda mahsulotlari ichida choy alohida o'ringa ega. Toshkent shahar bojxona inspeksiyasi boshlig'i K.Serdyukov tomonidan o'lkadagi barcha bojxona muassasalariga 1918 yil 21 aprelda qaror bilan qora choyni 1 funt uchun aksiz solig'i stavkasi o'rtacha 10-14 rubl, ko'k choyni esa 4-6 rubl etib belgilab berilgan. Ungacha 1916 yil 16 sentabrda qabul qilingan imperiya qonuni amalda bo'lib turgan[9].

1920 yil 29 aprelda RSFSR Tashqi savdo xalq komissarligi tomonidan "Chegaradan o'tayotgan shaxslar va ularning ashyolarini o'tkazish tartibi hamda turli shaxslar va muassasalarga beriladigan imtiyozlar to'g'risida"gi vaqtinchalik qoidalarga ko'ra, faoliyat turiga mos keladigan kasbga doir tovarlar: kitoblar, asboblar va boshqa o'quv qurollari uchun shifokorlar, rassomlar, hunarmandlar va maxsus kasb egalari olib kirayotgan tovarlar uchun bojxona to'lovlarini to'lashdan ozod qilingan. Shuningdek, agar yo'lovchilar ortiqcha oziq-ovqat, yoki ruyhatga kiritilmagan xo'jalik ashyolari uchun to'lanishi lozim bo'lgan bojxona to'lovlarini to'lashni istamasalar, ularga tovarlarni chet elga qaytarib yuborish yoki bojxona omboriga quyishga ruqsat berilgan, bu buyumlar bojxona muassasalarida bir oy davomida saqlangan va ushbu muddat tugaganidan keyin ular Tashqi savdo xalq komissarligi ixtiyoriga berib yuborilgan[10].

Yangi iqtisodiy siyosatga o'tilishi munosabati bilan, soliq organi sifatida bojxona xizmatining roli oshdi, kontrabanda bilan bog'liq ish yuritish to'g'risidagi qonunchilik hujjatlariga o'zgartirishlar kiritildi. 1922 yil yanvarda kontrabanda uchun yangi jazolarni belgilab beruvchi "Kontrabanda to'g'risida"gi qonun qabul qilindi va 1922 yil yozida hukumat kontrabanda mollarni sotishning yangi tartibi va kontrabanda mahsulotlarini sotishdan tushadigan mablag'larni taqsimlashning yangi tizimini o'rnatdi. Yangi o'rnatilgan tartibga ko'ra, Sovet hukumati kontrabandani cheklash uchun hal qiluvchi iqtisodiy, siyosiy va ma'muriy choralarini ko'rdi. Kontrabandachi guruhlariga qarshi kurash olib borayotgan bojxona hodimlarini mukofotlash uchun ularga hibsga olish paytida musodara qilingan mol-mulk narxining umumiy miqdoriga qarab 1/5 miqdorda[11] mukofot puli yoki bo'lmas musodara qilingan tovarlarni 20 %ni olib qolish huquqi berildi[12].

1922 yilda RSFSRning birinchi Jinoyat kodeksida jinoiy javobgarlikka tortiladigan kontrabanda va ma'muriy javobgarlikka tortiladigan kontrabanda o'rtasidagi farq – oddiy va malakali kontrabanda turlari ajratildi. Oddiy kontrabanda deganda import va eksport to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish tushunildi, bu uch oygacha majburiy mehnatga, kontrabanda tovarlari yoki ularning bir qismini musodara qilishga yoki 300 rublgacha jarima solishga sabab bo'ldi. Malakali kontrabanda deganda xuddi shunday qilmishlarni tijorat maqsadida takroran sodir etganlik yoki ishtirokchilar qurollangan bo'lsa, qat'iy izolyatsiya bilan uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish, og'irlashtiruvchi holatlarda esa o'lim jazosi bilan jazolandi[13].

1924 yil 14 dekabrda qabul qilingan Nizomga muvofiq, bojxona xodimlari kontrabanda tovarlarini yashirishda gumon qilingan shaxslarni 50 kilometrlik chegara chizig'i ichida o'zlari mustaqil ravishda, belgilangan masofadan tashqarida esa militsiya xodimlari ishtirokida tintuv qilishga hamda javobgarlikka tortishga haqli edi. Chegarada kontrabandada gumon qilinib ushlangan shaxslar bojxonaga olib ketilib so'roq qilingan, mahsulotlar ko'zdan kechirilib baholangan, toifaga ko'ra tavsiflanib bayonnoma rasmiylashtirilgan. Oddiy kontrabanda sodir etilgan taqdirda, aniqlangan mahsulotlar musodara qilinib, kontrabandachilar jarimaga tortilgan. Malakali kontrabandachilar sifatida aniqlansa mahsulotlar musodara qilingan, kontrabandachilar jinoiy javobgarlikka tortilgan[14].

Ba'zi hollarda kontrabanda tovarlarini noqonuniy tarzda olib kirishni legitimlashtirish jarayonlari ham uchrab turgan. Masalan, Artik bojxona muassasasi nazorat postlaridan kontrabanda tovarlarini qonuniy olib kirish uchun Poltoratsk kommunal boshqarmasi tomonidan ruqsat berilgan bir qator guvohnomalar aniqlangan bo'lib, guvohnomada, Tashqi savdo komissarligining Fors bo'limining Eronga ko'chib o'tadigan yo'lovchilarni uy-ro'zg'or buyumlarini olib kirishda va chiqishda to'siqlar yo'qligi haqida bo'lib, bu guvohnomalarning deyarli barchasi Fors bo'limi boshlig'i Kazachkov imzosidan so'ng beriladi va ushbu ruqsatnomaga ko'ra, ularda sanab o'tilgan uy-ro'zg'or buyumlari bilan chegara orqali kesib o'tgan shaxslar va ularning yuklari bo'yicha Nizomning 18 bandiga zid ravishda bojxona tomonidan Eronga chiqarilib turilgan.

Turkiston o'lkasida sovet hokimiyati dastlabki yillarida bojxonalarni tartibga solish bo'yicha bir qancha muammolar turar edi. Bojxonalarda korrupsiya natijasida ko'plab tovarlarni ro'yxatga olmasdan o'tkazish hollari ham uchrab turgan. Chegara postlarini qoniqarsiz ahvoli, soqchi va bojxona xizmatchilarga maoshlari oylab davomida berilmasliklari ularni noqonuniy xattaharakatlarni olib borishiga sabab bo'ldi. Arxiv hujjatlarida bunday ma'lumotlar uchraydi masalan, Turkman bo'limining III-toifali Xivaobod bojxona maskanida bo'layotgan voqealar haqida Toshkent Bojxona boshqarmasiga Kaspiyorti otryadi 4-bo'lim 30-choraga brigadasi komandirining hisobotida quyidagilar aks ettirilgan: "Oxirgi vaqtlarda chegarabo'yi brigadalar juda ko'p qonunbuzarliklar qilmoqda. Soqchilar kontrabanda tovarlarini tutib qolib, mustaqil ravishda o'zlariga qaytadan sotmoqdalar... Har bir chegarachining maqsad va orzusi kontrabandachilarni ushlab va ulardan pul undirib olish bo'ldi... Tez orada chegara qo'riqchilaridan ishonchlari qolmadi... Maoshlari oylab xattoki yillab berilmasligi tufayli turli shartlar evaziga kontrabanda tovarlarini o'tkazib yubormoqdalar, boshqa joylarda esa qonuniy yo'llar bilan ushlab, musodara qilish tazyiqi ostida pul undirib olmoqdalar..." [15]. Ba'zan esa, soqchilar chegara atrofida yashaydigan qishloq aholisini bozordan uy-ruzg'or uchun olgan oziq-ovqat mahsulotlarini (guruch, bug'doy, mayiz, choy) kontrabanda tovarlar degan baxona bilan tortib olganlari ma'lum[16]. Bunga sabab qilib esa chegara hududidan 7 verstgacha tintuv qilish huquqi mavjudligi ko'rsatiladi edi.

Turkiston ASSR Toshkent shahar bojxona nazorati boshqarmasi tomonidan o'lkadagi barcha bojxona muassasalarida tungi vaqtda kontrabandaning kelib tushishi va yo'lovchilarning chegaradan o'tishiga qarab, idoradagi masul xodimlar va ombor

bojxona ombori binolarini qo'riqlash bo'yicha inspektorlarning navbatchiligi cheklovsiz va kunning barcha soatlarida belgilanishi nazoratini olib borishgan.

Bojxona xodimlarini kontrabanda harakatlarini oldini olishda faqat naqd pul ko'rinishida emas, musodara qilingan tovarlardan natura shaklida, ba'zi tovarlarni tutib qolganliklari uchun esa ashyo va buyumlar bilan ham mukofotlash hollari uchray turgan. Lekin, ushlab turilgan ashyoni bir necha shaxslar o'rtasida taqsimlashda qiyinchilik yuzaga kelgan. Ba'zan esa, berilishi lozim bo'lgan ashyo-tovarlar xodimlar tomonidan bojxona muassasasidan olti oy mobaynida olib ketilmagan vaqtlarida, bojxona muassasasi tomonidan ashyo va tovarlar ijtimoiy ta'minot fondiga kirim qilingan. Ba'zan esa, bojxona organining buyrug'i bilan 1921 yilning 17 oktabrdagi dekretning 13-moddasiga muvofiq, qoldirilgan, olib ketilmagan ashyolar Tashqi savdo xalq komissarligining ijtimoiy fond mulkchiligiga ko'ra o'tkazilib, pul mukofoti iarzida ham beriladigan bo'ldi.

1921 yil 17 oktabrdagi Tashqi savdo xalq komissarligining "Xalq Komissarlari Kengashining jismoniy shaxslar va jamiyatlarning mol-mulkini rekvizitsiya qilish va musodara qilish tartibi to'g'risidagi" № 43 sonli qarori asosida quyidagilar bojxona organlari tomonidan musodara qilinardi:

bojxona nazorati chegara punktlaridan tashqari davlat chegarasidan foydalaniladigan va olib o'tiladigan narsalar;

bojxona nazoratidan yashirilgan holda, pochta jo'natmalarida har qanday hiyla yoki noto'g'ri deklaratsiya bilan olib chiqib ketilishi taqiqlangan yoki olib chiqilayotgan tovarlar, pullar va barcha turdagi buyumlar va qimmatbaho buyumlar;

tovarlar va barcha turdagi tovarlar: ularni olib kirish yoki olib chiqishga ruxsat berilgan bo'lsa-da, belgilangan yig'imlarni to'lamaslik uchun bojxona nazoratidan yashiriladi;

RSFSR uchun siyosiy va iqtisodiy nuqtai nazardan hujjatlar, qarashlar;

Maorif Xalq Komissarligining ruxsatisiz xorijga olib chiqilgan qadimiy san'at buyumlari.

Shuningdek, bojxona organlarida yuqorida sanab o'tilgan buyumlardan tashqari, davlatga tegishli harbiy ahamiyatiga ega buyumlarda foydalanish ruxsatnomalari bo'lmasa davlat tomonidan tegishli tartibda o'z saqlovchilarini jinoiy javobgarlikka tortgan holda olib qo'yilardi: a) qurollar, harbiy texnika va samolyotlar; b) telegraf va telegraf mulki (buyumlari); v) bekor qilingan qimmatli qog'ozlar; d) avtomobillar va mototsikllar. Albatta, chegaradan o'tayotganda amaldagi hokimiyat organlari tomonidan belgilangan muddatlarda ushbu narsalarni ixtiyoriy ravishda topshirgan shaxslarni javobgarlikdan ozod qilar edi.

Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida inson salomatligiga zarar keltiradigan hamda qa'tiyon taqiqlangan mahsulotlar ichida giyohvand moddalari alohida nazoratga olina boshlagan. Dunyo bo'ylab giyohvand moddalar, narkotikalar, opium, psixotrop moddalarni keng masshtabda tarqalishini oldini olish maqsadida, 1912 yilda dastlab 31 mamlakat imzolab, ulardan faqatgina 16 davlat ratifikatsiya qilgan Gaaga konvensiyasi qabul qilindi. Konvensiyaga muvofiq davlatlar o'z qonunchiligiga o'zgartirish kiritish lozim edi.

Turkiston o'lkasida giyohvand moddalar kontrabandasi asosan Eron va Xitoyda kirib kelgan. Bu mahsulotlar tamaki importi sifatida qayd qilingani natijasida katta qismi qonuniy kirib kelishga xizmat qilgan. Turkiston ASSR Moliya komissarligining 1918 yil 4 oktabrdagi № 7 sonli bo'yrug'ida tamaki va inson salomatligiga ziyon keltiruvchi mahsulotlarini kontrabanda yo'llari orqali tashishni cheklash, Turkiston XKS tomonidan Toshkent bojxona inspeksiyasiga junatgan № 2223 sonli xabarnomasida esa barcha bojxona muassasalaridan musodara qilingan giyohvand moddalar Sog'liqni saqlash xalq komissarligi idorasiga manzilli yuborish ko'rsatmasi berilgan. SSSR da 1922 yilda giyohvand moddalarni olib kirish, saqlash va sotishda jinoiy javobgarlik tayinlangan qonunlar qabul qilindi[17].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, sovet hokimiyatining dastlabki yillarida mahalliy ishlab chiqarishni himoya qilish bahonasida yuqori bojxona to'lovlari, ocharchilik va qashshoqlik darajasining ko'tarilishi natijasida oziq-ovqatga yuqori talabni oshishi holati, chegara nazoratining yetarli emasligi, bojxonalarda zaif xavfsizlik tizimi va bojxonachilarning kontrabandaga tez va samarali javob bermasligi kabi sabablar Turkiston bojxona tizimida kontrabandani rivojiga olib keldi.

ADABIYOTLAR

1. Кейлин А.Д. Морские торговые суда и грузы в военное время. М.:1941
2. Allanova A. Qonunga hilof ravishda chet elga chiqish yoki O'zbekiston Respublikasiga kirish. Yuridik fanlar axborotnomasi-Vestnik юридических наук-Review of Law Sciences 2 (2018) 139-14; Muhammadaliyev E. Ayrim xorijiy davlatlarda bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun jinoiy javobgarlik masalalari. Yuridik fanlar axborotnomasi-Vestnik юридических наук-Review of Law Sciences 3 (2018) 137-141; Musayev J, Aslonov F. Narkotik moddalar noqonuniy aylanishiga qarshi kurashishda bojxona organlarining roli. «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601 / Volume: 1, ISSUE: 6; pp. 641-644
3. Кисловский Ю. Г. Контрабанда: история и современность. М., 1996; Кисловский. Ю.Г., История таможенного законодательства России о контрабанде (конец XIX — начало XX в.). М, 2000; Родина Л.Ю. Контрабанда. История, социально-экономическое содержание и ответственность. Ростов н/Д, 2001; Курбонов.Ч.М. Из истории формирования единой таможенной линии и организации охраны границ Туркестанского генерал-губернаторства во второй половине XIX в. The Newman in Foreign policy. 2017. №39. 50-51 с; XIX asr oxirida Turkiston - Xitoy chegaralarida boj masalalari haqida. Islom tafakkuri jurnali. 2020/12. №4, 30-34 sahifalar; Geopolitical and economic interests of the Russian empire in the second half of the 19th century in Central Asia. PalArch's Journal of Archeology of Egypt / Egyptology. 2020/12. 17 (7) 2020. 8521-8546 Pp;
4. O'zMA, R-330-fond, 1-ro'yhat, 15, 36, 101-107, 125, 196 yig'majild, O'zMA, R-608-fond, 2 ruyhat, 49,73, 164, 187-yig'majild hujjatlari
5. Кисловский Ю. Г. История таможенного дела и таможенной политики России. 3-е изд.доп. / Под общ. ред. А. Е. Жерихова. - М: РУСИНА-ПРЕСС, 2004. - с. 292.
6. Хронологические собрание законов, указов президиума Верховного совета и постановлений правительства РСФСР. Том первый. 1917-1928 гг. Гос.издат. юрид.литературы. Москва.: 1959 г. - 657 с.
7. O'zMA R-8-fond, 1-ro'yhat, 4-yig'majild, 63-varaq.
8. O'zMA R-18-fond, 1-ro'yhat, 12-yig'majild, 30-varaq.
9. O'zMA, R-330-fond, 1-ruyhat, 1-yig'majild, 115-varaq.
10. O'zMA, R-330-fond, 1-ro'yhat, 5-yig'majild, 29 a,b va 30 a,b varaqlar.

11. O'zMA, R-330-fond, 1-ro'uxat, 13-yig'majild, 10-varaq.
12. Кисловский Ю. Г. История таможенного дела и таможенной политики России. 3-е изд. доп. / Под общ. ред. А. Е. Жерихова. - М: РУСИНА-ПРЕСС, 2004. – с. 296.
13. RSFSR Butunrossiya MIQning 1922 yil 1 iyundagi "RSFSR Jinoyat kodeksi to'g'risida"gi Qarori. Qarang: Библиотека нормативно-правовых актов СССР https://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_1338.htm
14. Хронологические собрание законов, указов президиума Верховного совета и постановлений правительства РСФСР. Том первый. 1917-1928 гг. Гос.издат. юрид.литературы. Москва.: 1959 г. – 657 с.
15. O'zMA, R-330-fond, 1-ro'uxat, 1-yig'majild, 78-varaq.
16. O'zMA, R-330-fond, 1-ruyhat, 8-yig'majild, 2-varaq; 9-yig'majild, 1-varaq; 11-yig'majild, 6-varaq; 12-yig'majild, 1-varaq; 13-yig'majild 3-varaq; 15-yig'majild, 7-varaq;
17. Угаров Б.М. Международная борьба с контрабандной. –М.: Международные отношения. 1981. – С.71;